

УДК: 81'42

АКСІОЛОГІЧНІСТЬ – КАТЕГОРІЯ ТЕКСТОВОЇ ОЦІННОЇ МОДАЛЬНОСТІ

Н. О. Моїсєєва

*м. Київ, Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»
monaol@list.ru*

Стаття присвячена дослідженню аксіологічного модусу, що репрезентується у текстових категоріях оцінки та емотивності. Авторка аналізує аксіологічну оцінку як складовий елемент загальної модальності тексту, який бере участь у надбудові бажаного змісту над значенням. У статті визначаються такі параметри текстової модальної рамки, які сприяють передачі аксіологічної оцінки, як наявність передоцінних орієнтирів, міра конотативності та конденсованості тексту. Крім того, розглядаються експліцитні (метафора, okazionalizmi /індивідуально-авторські слова, неологізми; елементи розмовної лексики, лексичні одиниці з кваліфікаційною семантикою) та імпліцитні (актуалізація вторинних кодових значень) способи демонстрації оцінки текстом. Велика увага у статті приділена також тональності тексту як функціонально-семантичній категорії, що відображає психологічне налаштування автора в оцінках на емоційному підґрунті.

Ключові слова: аксіологічність, модальність тексту, суб'єктивна модальність, тональність.

Вступ. Концепції мовознавчих досліджень останніх десятиліть об'єднані ідеєю антропоцентризму, відповідно до якої аналіз того чи іншого лінгвістичного об'єкта, його перспективи та кінцеву мету детерміновано провідною роллю особистості, мовця або слухача. Людина та її вербальна поведінка постає як екстралінгвальне середовище, що зумовлює не лише системні характеристики мови, але й механізми когнітивної та комунікативної діяльності. Дослідження аксіологічної оцінки як процесу співвіднесення певних якостей об'єкта з існуючою системою цінностей та як результату такого співвіднесення також можливе лише через призму людської свідомості, в якій фіксуються цінності, відбуваються когнітивні процеси порівняння й оцінювання.

Наукові розвідки вітчизняних та зарубіжних учених, присвячені проблемам аксіологічного значення присвячені дослідженню: а) співвідношення мовних та аксіологічних структур (Н. Д. Арутюнова, О. А. Івін, П. О. Сорокін та ін.), б) системі оцінних мовних засобів з кута зору реалізації нею функції оцінювання (О. М. Вольф, В. В. Лопатін, Т. В. Маркелова, А. А. Романовська, Ж. П. Соколовська), в) оцінної проблематики у зв'язку з конотативним компонентом значення та його роллю в різних семантичних структурах (В. І. Шаховський, В. Г. Гак, В. Н. Телія, В. І. Говердовський), г) оцінних значень з позицій їхнього впливу на комунікантів у процесі спілкування (Ч. Л. Стівенсон, Л. О. Чернейко та ін.), д) ментальних механізмів породження й актуалізації оцінки у мові та мовленні

(Й. А. Стернін, Т. В. Пісанова, О. С. Кубрякова). Але незважаючи на численність праць, присвячених питанню аксіологічної оцінки, деякі питання оцінної семантики, пов'язані із співвідношенням мовних та когнітивних механізмів, залишаються невирішеними. Так, недостатньо вивченими є причини та умови вживання аксіологічно маркованої лексики, а також шляхи набуття нею оцінних сем в процесі комунікації.

Мета статті полягає у визначенні мовних механізмів реалізації аксіологічної функції на текстовому рівні, у складі суб'єктивної модальності та тональності тексту. Досягнення поставленої мети передбачає необхідність вирішення наступних **завдань**:

- 1) встановити обсяг поняття «аксіологічна оцінка» та визначити її місце в структурі модальності тексту;
- 2) виявити експліцитні та імпліцитні засоби демонстрації оцінки текстом;
- 3) визначити роль тональності тексту у вираженні аксіологічних орієнтирів автора.

Поняття текстової модальності. Концепт оцінки, хоча на перший погляд і є досить зрозумілим, однак викликає багато дискусій щодо своєї дефініції. Про це свідчать неоднозначні тлумачення цієї категорії, як зокрема: 1) один з основних компонентів стилістичної конотації [1, с. 305]; 2) певне ставлення до об'єктів дійсності, закріплене у свідомості і мові [5, с. 223]; 3) відображення суб'єктивного плану мови [7, с. 312]; 4) певне ставлення як компонент лексичного значення слова, сенсу висловлення, змісту тексту [9, с. 214]; 5) різнорівневі мовні одиниці з оцінною семантикою, які виражають ставлення автора до змісту висловлювання [2, с. 139].

У відповідності до основних напрямків аналізу даної категорії правомірно розглядати категорію оцінки як конотаційний компонент мовної системи, що є відображенням схвалення або несхвалення певного об'єкта дійсності, закріплене в свідомості соціуму, через призму окремого адресанта; а також як складову аксіологічної суб'єктивної модальності, яка констатує ставлення адресанта до об'єкту висловлення.

Оскільки модальність як категорія, а також способи її вираження у мові та мовленні не обмежуються реченням – висловленням, то аксіологічний складник суб'єктивної модальності також може актуалізуватися на рівні тексту, репрезентуючись у текстових категоріях оцінки й емотивності, які у своїй сукупності не лише виконують текстоорганізуючу функцію, але й створюють певний інтенсіональний контекст, закладений автором.

При дослідженні модального аспекту взаємодії елементів тексту та змістів, які вони в собі несуть, було виявлено загальний «модальний зміст» тексту, який поєднує та диференціює окремі змісти. Модальність при цьому є умовою надбудови змісту над значенням. Оскільки для реалізації власної комунікативної мети адресант повинен оперувати одиницями, довшими за одне речення, то виникає необхідність досліджувати текст, який виступає вербалізованим концептом свідомості, в якому відбувається опредметнення установок, цінностей і всієї ситуації мислетворення продуцента. При розгляді

тексту як цілого, його комунікативної спрямованості та прагматичної значимості, елементом якої виступає аксіологічна складова, обов'язковим є аналіз змістових утворень, які формуються за рахунок взаємодії змістів окремих речень у тексті, а також можливості неспівпадіння значеннєвого наповнення висловлення із представленими у ньому змістовими зв'язками.

Відповідно до вище наведеної концепції кожний спосіб актуалізації змісту різниться в залежності від ситуаційного модального забарвлення. Таким чином, категорія модальності є метазмістовою, виражає реальність лише суб'єктивну, а не об'єктивну або квазіоб'єктивну, оскільки змісти як оболонки людської суб'єктивності завжди інтенціональні і орієнтовані на конкретну людину [3, с. 128 – 129].

Надтекстове модальне утворення складається з двох груп компонентів. З одного боку, це модальні змісти (під змістом розуміється конфігурація зв'язків та відношень, що знаходяться за значеннєвим каркасом тексту), що, з іншого боку, поєднують у блоки певну множину немодальних/пасивно модальних значень [3, с. 8]. Під час сприйняття тексту кожний зміст активується та отримує модальне забарвлення під впливом об'єднуючого змісту. При цьому таке «забарвлення» може безпосередньо не співвідноситись зі змістом-модалізатором, або ж прогнозованою реакцією на ті чи інші закономірності людського буття.

Тобто модальність тексту в цілому, текстова або ж суб'єктивно-оцінна модальність виражає ставлення автора до повідомлення, є проявом його суспільних, культурних, інтелектуальних, політичних, естетичних, ціннісних та ін.. орієнтацій, і має на меті надати безпосередньому значенню суми складових тексту глобальний зміст, вписати його в комунікативну ситуацію. Надалі у даному дослідженні під модальністю тексту розумітиметься маніфестація у тексті як матеріальному прояві суб'єктивності автора його ціннісних ідеалів та оцінок, які він бажає донести до адресата.

Оцінна складова текстової модальності. Кожний текст є відображенням реальної дійсності, переломленої через авторську свідомість та зображеної через фільтр його світосприйняття, тому категорія оцінної модальності розглядатиметься як невід'ємна характеристика тексту.

До параметрів текстової модальної рамки, які сприяють передачі оцінки, в тому числі і аксіологічної, від автора тексту до адресата, належать:

- міра коннотативності тексту, під якою ми розуміємо певну концентрацію у тексті мовних засобів, здатних виражати додатковий понятійний зміст, однак структурованих певним чином з метою акцентування більш вагомих змістових блоків. Значення таких одиниць часто не містить компонентів, які утворюють понятійну площину тексту;

- наявність передоцінних орієнтирів. Передоцінним орієнтиром є вираз суб'єктивності автора у вигляді змістових блоків, відтворення яких реципієнтом сприяє формуванню певного ставлення до згаданого питання. Передоцінні орієнтири часто пов'язані з наявними у тексті пресуппозиціями та імплікатурами, сприйняття яких активує процес усвідомлення повідомлення та

дозволяє розкрити внутрішні мотиви, які визначали процес згортання змісту при продукуванні кожного окремого уривку тексту;

- міра конденсованості тексту. В даному випадку мається на увазі структурна стійкість тексту, яка досягається завдяки свідомій компресії модальної рамки, до складу якої входять лише основні визначальні змісти-модалізатори. Нашарування залежних компонентів змісту відбувається безпосередньо під час рефлексії тексту реципієнтом, в результаті чого активуються відсутні в структурі тексту компоненти, що поєднують ядерний компонент – зміст-модалізатор – з пасивними модальними змістами, які потенційно входять у це ж ядро [11, с. 84].

Оцінка як ціннісна ідентифікація та меліоративно-пейоративна кваліфікація об'єкта є ментальною дією, яка в певних умовах отримує вербальну реалізацію. На відміну від оцінної модальності на рівні висловлень, для якої експліцитність є обов'язковою, способи демонстрації оцінки текстом діляться на експліцитні та імпліцитні, які не мають безпосереднього мовного вираження. До перших відносяться прямі і непрямі оцінні висловлення. Серед таких засобів створення оцінної модальності найуживанішими є: метафора як мовленнєво-мисленнєвий механізм вторинної опосередкованої номінації; okazіоналізми / індивідуально-авторські слова; неологізми; елементи розмовної лексики та лексичні одиниці з кваліфікаційною семантикою, що є носіями ціннісно-позитивних або ж ціннісно-негативних елементів в системі суб'єктно-об'єктних відносин.

Імпліцитним способом вираження оцінки в тексті служить актуалізація ціннісних асоціацій у адресата тексту шляхом створення аксіологічної пропозиційної основи тексту (актуалізації оцінних стереотипів-образів і стереотипів-ситуацій). Імпліцитна оцінка – феномен не суто мовної природи. Якщо розглядати висловлення як актуалізоване речення, то можна виділити випадки, коли модальність не буде отримувати безпосереднього вираження в поверхневій структурі. В цьому випадку мова йде про квазіоцінні висловлення, які власне асерторичними, однак яких можна постулювати оцінну модальну рамку, засновану на певній картині світу [4, с. 122].

Такі оцінні висловлення набувають комунікативної ваги при включенні в ситуацію, а, значить, стають модально забарвленими під впливом текстоутворюючої модальної рамки. Контекст на рівні всього тексту, а саме текст як деяка завершена комунікація, є обов'язковою умовою розкриття повного значення мовних одиниць. В результаті інтегративної дії глобальної зв'язності тексту, яка виникає лише у тексті як єдності найвищого рівня, реалізуються вторинні кодові значення, які можна зрозуміти в системі всього тексту, і які беруть участь у формуванні змісту, що охоплює не лише план значення тексту, а й взаємодію з контекстом, ситуацією та енциклопедичною інформацією [12, с. 30 – 31].

Тональність як емотивний компонент оцінної модальності тексту. Не менш важливим структуроутворюючим засобом репрезентації у тексті концептуальної інформації картини світу автора та його ціннісних орієнтирів є

тональність або авторська інтонація, яка хоч і не є безпосередньою аксіологічною категорією, однак за допомогою мовно-стилістичних засобів утворює особливий фон тексту, що виступає компонентом суб'єктивної модальності тексту.

Ми вже з'ясували, що основу модальності як мовної категорії складає категорія оцінки, в основу ж тональності тексту покладено оцінку надлогічного характеру. Надалі під тональністю тексту ми будемо розуміти функціонально-семантичну категорію, пов'язану з мовними категоріями емоційності – тобто з оцінками на емоційному підґрунті [6, с. 230]. Тональність є такою текстовою категорією, яка відображає психологічне налаштування автора тексту. Тобто завдяки певній інтонаційній мелодиці текст сприяє психологічному вираженню автора, реалізації його ціннісної картини світу, втіленої у емоційно забарвлених оцінних одиницях [10, с. 27].

На дотекстовому рівні можливими засобами вираження тональності виступають одиниці з семантикою емоційності, підсилення, волевиявлення. У сучасній лінгвістиці до ядра категорії тональності відносять: емоційні вигуки, емоційно-експресивну оцінку, слова з суфіксами суб'єктивної оцінки, експресивні інтонаційні конструкції та прийоми виразності (тропи та стилістичні фігури). Периферію мовного поля тональності складають одиниці з опосередкованою емоційно-експресивною семантикою, такі як: нейтральна лексика з емоційною конотацією та в емоційно-експресивному вживанні, нейтральні слова, що позначають поняття про емоції та волевиявлення, тощо [10, с. 28].

Вживання емоційно-оцінних лексичних одиниць на рівні тексту дає адресанту можливість всебічно охарактеризувати явище, поняття, предмет, виявляючи при цьому власне ставлення. Однак не дивлячись на високий рівень образності та емоційності наративу, емоційний фон створює другий шар, полегшуючи розуміння сумарної оцінки денотата на тлі об'єктивної когнітивної інформації (виключення можуть становити лише художні тексти). Саме з цієї причини суворе розмежування полів оцінності та тональності є недоцільним, адже в більшості випадків раціональна аксіологічна оцінка, що відображає позитивне чи негативне ставлення до зображуваного, супроводжується емоційною аксіологічністю, утворюючи таким чином комплексну оцінку з двома основами [8].

Висновки. Таким чином, у статті досліджено категорію аксіологічної оцінки як складової модальності та тональності тексту. Проведений аналіз дозволяє зробити висновок про те, що текстова аксіологічність є комплексним елементом модальності тексту, утвореним взаємодією оцінних компонентів конотативного значення лексем, аксіологічної модальності висловлень, тональності тексту тощо, реалізується завдяки глобальній зв'язності тексту і актуалізується у ціннісних асоціаціях та стереотипах адресата.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М.: Эдиториал УРСС, 2004. – 567 с.
2. Баженова Е. А. Категория оценки / Е. А. Баженова // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / [Л. М. Алексеева и др.]; под ред. М. Н. Кожиной. – М.: Флинта: Наука, 2003. – С. 139 – 146.
3. Богин Г. И. Обретение способности понимать: Введение в филологическую герменевтику / Г. И. Богин. – М.: Психология и Бизнес ОнЛайн, 2001. – 516 с.
4. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 280 с.
5. Желтухина М. Р. Тропологическая суггестивность масс-медиа дискурса: о проблеме речевого воздействия тропов в языке СМИ / М. Р. Желтухина. – М.: Ин-т языкознания РАН; Волгоград: Изд-во ВФ МУПК, 2003. – 656 с.
6. Ивин А. А. Основания логики оценок / А. А. Ивин. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1970. – 230 с.
7. Казарцева О. М. Культура речевого общения: теория и практика обучения / О. М. Казарцева. – М.: Флинта : Наука, 1998. – 496 с.
8. Лукьянова Н. А. Экспрессивная лексика разговорного употребления (проблемы семантики) / Н. А. Лукьянова. – Новосибирск: Наука, 1986. – 230 с.
9. Матвеева Т. В. Учебный словарь: русский язык, культура речи, стилистика, риторика / Т. В. Матвеева. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 432 с.
10. Матвеева Т. В. Функциональные стили в аспекте текстовых категорий. Синхронно-сопоставительный очерк / Т. В. Матвеева. – Свердловск: Изд-во Уральского ун-та, 1990. – 169 с.
11. Пучкова Е. В. Модальность и текст / Е. В. Пучкова // Вестник Челябинского государственного университета. – 2009. – № 34. – С. 78 – 85
12. Тураева З. Я. Лингвистика текста: (Текст: структура и семантика) / З. Я. Тураева. – М.: Просвещение, 1986. – 127 с.

REFERENCES

1. Ahmanova, O. S. (2004). Lexicon of linguistic terms. Moscow, Russia: Editorial URSS [in Russian].
2. Bazhenova, E. A. (2003). The category of evaluation . In M. N. Kozhina (Eds.), Stylistics lexicon of Russian (pp.139-146). Moscow, Russia: Flinta: Nauka. [in Russian]
3. Bogin, G. I. (2001). Ability to understand: Philological hermeneutics introduction. Moscow, Russia: Psychology and Business OnLine [in Russian].
4. Vol'f, E. M. (2002). Functional semantics of evaluation. Moscow, Russia: Editorial URSS [in Russian].
5. Zheltuhina, M. R. (2003). Tropological suggestion of mass-media discourse: to the problem of verbal influence of tropes in mass-media language. Volgograd, Russia: VF MUPK [in Russian].
6. Ivin, A. A. (1970). Argumentation of evaluation logics. Moscow, Russia: Edit. Mosk. Univ [in Russian].
7. Kazarceva, O. M. (1998). The culture of verbal communication: teaching theory and practice. Moscow, Russia: Flinta : Nauka [in Russian].

8. Luk'janova, N. A. (1986). Expressive units in colloquial language (sematic problems). Novosibirsk, Russia: Nauka. [in Russian].
9. Matveeva, T. V. (2003). Learner's dictionary: Russian, speaking culture, stylistics, rhetoric. Moscow, Russia: Flinta: Nauka [in Russian].
10. Matveeva, T. V. (1990). Functional styles in text categories. Synchronic contrastive analysis. Sverdlovsk, Russia: Edit. of Ural univ[in Russian].
11. Puchkova, E. V. (2009). Modality and text. Bulletin of Cheljabinsk state university, 34, 78-85 [in Russian].
12. Turaeva, Z. J. (1986). Text linguistics (Text: structure and semantics). Moscow, Russia: Prosveshhenie [in Russian].

Н. О. Моисеева. Аксиологичность – категория текстовой оценочной модальности.

Статья посвящена исследованию аксиологического модуса, который отображается в текстовых категориях оценки и эмотивности. Автор анализирует аксиологическую оценку как составляющий элемент общей модальности текста, который принимает участие в надстройке желаемого содержания над значением. В статье определяются такие параметры текстовой модальной рамки, которые способствуют передаче аксиологической оценки, как наличие предоценочных ориентиров, мера коннотативности и конденсированности текста. Кроме того, рассматриваются эксплицитные (метафора, окказионализмы / индивидуально-авторские слова, неологизмы, элементы разговорной лексики, лексические единицы с квалификационной семантикой) и имплицитные (актуализация вторичных кодовых значений) способы демонстрации оценки текстом. Большое внимание в статье уделено также тональности текста как функционально-семантической категории, отражающей психологический настрой автора в оценках на эмоциональной почве.

Ключевые слова: аксиологичность, модальность текста, субъективная модальность, тональность.

N. Moisieieva. Axiologiness – the category of the text evaluative modality.

The article investigates the axiological modus, which is displayed in the text categories of evaluation and emotion. The author analyzes the axiological evaluation as a constituent element of a common textual modality that is building the sense superstructure above the general meaning. The paper defines such parameters of the text modal framework, enabling the transfer of axiological evaluation, as the usage of preevaluative benchmarks, connotation and condensation measure of the text. It also describes the explicit (metaphor; occasionalisms / individual author's words, neologisms, elements of spoken language, lexical units with qualifying semantics demonstrating value-positive or negative-value elements in the subject-object relationship) and implicit (integrative effects of global connectivity of the text, actualizing the secondary code meanings) textual methods of evaluation demonstrating. Much attention is paid to the tonality of the text as a functional-semantic category, reflecting the psychological mood of the author in the evaluation on emotional base. In this regard, the author highlighted pre-text ways of tonality expressing (units with the semantics of emotion, corroboration and willingness), its nucleus (emotional exclamations, emotional and expressive evaluation, words with suffixes of subjective evaluation, expressive intonation structures and stylistic means) and the periphery (neutral vocabulary with emotional connotation and emotionally expressive use, and neutral words for concepts about the emotions and the will). The article also draws conclusions about the priority and secondary of the rational and emotional axiological evaluation, their functional yield and interaction with transmitted objective cognitive information.

Key words: axiologiness, text modality, subjective modality, tonality.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2014